

BESSARIONIS CARDINALIS DE NATURA ET ARTE.

Der Text dieser Abhandlung, den ich hier erstmals griechisch vorlege, ist durch folgende, schon früher von mir namhaft gemachten Handschriften¹ überliefert:

- a) Venedig, Cod. Marc. gr. 527 fol. 176—199^v.
- b) Venedig, Cod. Marc. gr. 198 fol. 294^v—316^v.

Cod. Marc. gr. 527 (M), der schon früher erwähnte Sammelband zu Bessarions eigenem Gebrauch, ist die ältere Vorlage. Er bietet den Text in kleiner, gewöhnlicher Bedarfschrift mit vielen Abkürzungen, ohne Kapiteleinteilung und Überschriften. In Cod. Marc. gr. 198 (V) ist die Abhandlung als VI. Buch zu Bessarions *In Calumniatorem Platonis* eingereiht². Wie der Vergleich beider Handschriften zeigt, ist V, der noch unter den Augen Bessarions entstanden ist, eine sehr genaue Abschrift aus M. An einigen Stellen läßt sich beobachten, daß V offensichtliche Unrichtigkeiten verbesserte. Ich führe diese Eingriffe auf das Einverständnis des Verfassers zurück und gab ihnen in der Textgestaltung den Vorzug. Der in c. 3 eingefügte Brief des Georgios Trapezuntios an Hesaias von Kypern ist außerdem noch im Cod. Vat. gr. 1098 fol. 216^v—219^r (B) überliefert. Doch bietet er für den Text keine Bereicherungen.

Die hier beigegebene lateinische Übersetzung erschien zusammen mit Bessarionis *In Calumniatorem Platonis* im Druck Romae 1469, Venetiis 1503 und 1516. Handschriftlich ist sie erhalten in folgenden Kodizes:

- a) Venedig, Cod. Marc. lat. 229.
- b) Florenz, Bibl. Laur. lat. Plut. 54 Cod. 1, fol. 219 sqq.
- c) Rom, Cod. Urbinaten. lat. 196, fol. 1—17^v.

Eine ältere, abgekürzte Übersetzung (*Inc. Cum philosophus Aristoteles et naturam . . . Des. ut se cognoscere valeat.*) bietet Cod. Marc. gr. 527 fol. 202—234^v als Anhang zum griechischen Text.

Wie schon die lateinische Übersetzung der vier Bücher des *In Calumniatorem Platonis* als eine Verwässerung der griechischen Vorlage zu betrachten ist, so noch mehr die Übersetzung von *De natura et arte*. Schwierige und weniger gefeilte Stellen umgeht der Übersetzer mit wenigen Sätzen. Zum Schluß bearbeitete er den Text bald durch Verkürzung, bald durch Erweiterung.

Die Abfassungszeit der Schrift *De natura et arte* ist nach dem nunmehr vorliegenden griechischen Text gegen meine frühere Auffassung und gegen Gercke³ viel früher als die Bücher *In Calumniatorem Platonis* anzusetzen. Das ergibt sich einmal aus der in V erhaltenen Randbemerkung Bessarions: *πρὸ γὰρ τοῦ συγγραφῆναι ταῦτα (i. e. In Cal. Plat.) πρὸ χρόνων πολλῶν πρότερον τοῦτ' συνεγράφη.* Ferner sagt Bessarion, daß er des Georgios vielgerühmte *Comparationes Aristotelis et Platonis*, die bekanntlich den Anlaß zu seinem Werk *In Calumniatorem Platonis* gegeben haben, damals noch nicht zu Gesicht bekommen habe (c. 6, 9). Da Bessarions *In Calumniatorem Platonis* auf 1456 bis 1458 anzusetzen ist, käme für *De natura et arte* wohl die Zeit von 1450 bis 1455 in Frage⁴.

¹ L. Mohler, *Kardinal Bessarion* I 392 n. 3. — Die dortige Angabe zu b) Cod. Marc. gr. 189 ist ein Druckfehler und nach Obigem zu berichtigen. Die weiter dort genannten Handschriften der Vallicellana und der Pariser Nationalbibliothek enthalten den vorhergegangenen kleinen Libellus Bessarions gleichen Titels.

² Über Cod. Marc. gr. 198 vgl. Band II. Einleitung p. VII.

³ Band I 393. A. Gercke, *Theodoros Gazes* S. 39 f.

⁴ Band I 360.

Εἰ ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη βουλευόνται ἢ οὐ.

Κατὰ Γεώργιον Τραπεζούντιον τὸν ἐκ Κρήτης.

V 294^v Κεφ. α' Προοίμιον, ἐν ᾧ τὰ τε Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλην ἐπιχειρήματα, διατεινομένου τὴν φύσιν βουλεύεσθαι, καὶ τὰ Θεόδωρου πρὸς Πλήθωνα 5 περιέχεται.

1, 1 Ἀριστοτέλη ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν φυσικῶν τιθέμενον τὴν φύσιν ἐνεκά του πάντα ποιεῖν, καὶ μὴ φαίνεται βουλευομένη, καὶ γὰρ καὶ τὴν τέχνην καίτοι μὴ βουλευομένην ὁμοίως ἐνεκά του πάντα ποιεῖν Πλήθων εὐθύνηι, καὶ τὴν τέχνην αὐτὴν καὶ τὴν φύσιν βουλευομένην κατὰ τοὺς περὶ Πλάτωνα ποιεῖν 10 ἃ ποιοῦσι τιθέμενος, πρὸς ταῦτα τῶν τις σοφῶν ἑταῖρος ἡμέτερος, ἦν δ' οὗτος Θεόδωρος ὁ Θεσσαλονικεὺς, Ἀριστοτέλει συνηγορῶν Πλήθωνα τε καὶ τοὺς Πλάτωνι ἐπομένους μὴ εὖ λέγειν μηδὲ τάληθῆ ἔφη. οὔτε γὰρ τέχνην οὔτε φύσιν βουλεύεσθαι, βουλήν μὲν γὰρ περὶ ἐκεῖνα εἶναι, ἃ μὴ ἔγνωσται μηδὲ ὄριστα, εἰ πρὸς τὸ προκείμενον ἄγοιεν τέλος. φύσεώς γε μὴν καὶ τέχνης ὡσπερ αὐτὸ 15 τὸ τέλος ἔγνωσμένον καὶ ὄρισμένον ἐστίν, οὕτω καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος ὄρισμένα εἶναι καὶ ἔγνωσμένα. ὅθεν ἔπεσθαι μήτε τὴν φύσιν μήτε τὴν τέχνην βουλεύεσθαι. ἔτι τε διαφερόντων ἀλλήλοις τοῦ ποιεῖν καὶ πράττειν, τῇ μὲν τέχνῃ τὸ ποιεῖν, τῇ δὲ φρονήσει τὸ πράττειν ἀποδίδοσθαι. βουλήν δὲ μὴ τῶν ποιητῶν, ἀλλὰ τῶν πρακτῶν εἶναι. καὶ ἐπομένως μὴ τῆς τέχνης, ἔξεως οὔσης μετὰ 20 λόγου ποιητικῆς, ἀλλὰ τῆς φρονήσεως, ἣτις ἐστὶν ἕξις μετὰ λόγου πρακτικῆς, τὸ βουλεύεσθαι εἶναι.

M 176^v 2 Καὶ θαυμάζειν δὲ οὐ μικρὸν ἔφασκε Θεόδωρος, ὅπως οὕτω βραχέσι τε καὶ V 295 οὐδαμινοῖς λόγοις Πλήθων καὶ μιᾶς ταύτης προτάσεως τῆς βουλευομένης τὴν τέχνην ποιεῖν, ἅττ' ἂν ποιοῖ, ἄνευ οἰασοῦν ἀποδείξεως λήψει Ἀριστοτέλους 25 σαλεῦσαι τοὺς τοιοῦτους καὶ τοσοῦτους ἐνόμισε λόγους. καὶ ἡμῶν ἐπύθετο, ἦντινα ἐπὶ τούτοις ἔχομεν γνώμην, εἰ τί τε μετὰ καὶ τινος ἀποδείξεως εἰπεῖν ἔχοιμεν, καὶ ἑαυτῷ κοινοῦσθαι προὔτρεπετο. ᾧ χαριζόμενοι τοιάδε τινὰ ἐκ Πλατωνικῶν ὑποθέσεων ὀρμώμενοι συνεγράψαμεν.

M = Cod. Marc. gr. 527. V = Cod. Marc. gr. 198.

1 *Suprascript.* M] V Βησσαρίωνος καρδινάλεως καὶ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως περὶ φύσεως καὶ τέχνης εἰ βουλεύονται. | 6 V *add. in marg.* Τὸ περὶ φύσεως καὶ τέχνης τοῦτο ζήτημα οὐκ ἔστι μὲν τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν ἔλεγχος ὡσπερ τὰ πρότερα πέντε. πρὸ γὰρ τοῦ συγγραφῆναι ταῦτα πρὸ χρόνων πολλῶν πρότερον τοῦτο συνεγράφη. ὅτι δὲ τὸ περὶ τούτου ζήτημα καὶ Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει προσήκει, ἐπὶ τῷ τέλει τῆς πραγματείας ἐκείνης τέθειται. πολλὰ γὰρ ἐν αὐτῷ ἐκ τῶν ἑκατέρου τῶν φιλοσόφων δογμάτων διὰ βραχέων ἀναπτύσσεται. | 23 θαυμάζειν . . . ἔφασκε V] M *corr. ex θαύμασε*

Bessarionis

Cardinalis Sabini, Patriarchae Constantinopolitani

De natura et arte

Adversus Georgium Trapezuntium Cretensem liber.

Caput I.

Cum Aristoteles philosophus in secundo libro eius operis, quod 1, 1
de rebus naturalibus scripsit, naturam quidem statuisset omnia alicuius
rei gratia facere, verumtamen nihil consulto agere, quemadmodum ars
quoque licet sine consilio agat, omnia tamen alicuius rei gratia facit,
10 Plethon Constantinopolitanus, vir nostra aetate opinionum Platonis
aemulus atque defensor, hanc Aristotelis sententiam improbandam
longe refellendamque existimavit et tam artem quam naturam asseruit
secundum Platoniorum opinionem, quae faciunt, consulto agere. Cui
sententiae repugnans Theodorus Thessalonicensis, familiaris noster,
15 talibus quibusdam argumentis usus est. Consultationem enim earum
rerum esse dicebat, de quibus nullam cognitionem aut certitudinem
habemus, an ad eum, quem constituimus finem, conducant. At naturae
atque artis ut cognitus certusque finis est, sic ea, quae ad finem spectant,
cognita ac certa esse. Quapropter neque artem neque naturam con-
20 silio agere. Ad haec cum agendi faciendique operatio non parum inter
se differant, faciendi quidem officium arti tribui, agendi vero prudentiae.
Solere autem non, quid faciamus, sed quid agamus, consultari. Ideoque
consilium non artis esse, hoc est habitus cum ratione factivi, sed pruden-
tiae, id est habitus cum ratione activi.

25 Admirari praeterea se idem Theodorus dicebat Plethonem existi-
masse paucis quibusdam verbis et quasi unica positione recipi suam
sententiam posse, tot alioquin Aristotelis rationibus adversam, quae

Adnotatio editionis Aldinae: Haec de arte atque natura disputatio seiuncta est
ab opere, quod adversus calumniatorem Platonis editum est, et ab auctore multis
30 annis, antequam libri isti scriberentur, edita. Verumtamen quia ad utrumque philo-
sophum, Platonem scilicet atque Aristotelem, haec quaestio pertinet, non sine ratione
haec in calce operis ponendam auctor existimavit, in quo multa de utriusque philo-
sophi opinionibus tractabantur. Opus enim defensionis quinque libris dividitur.
Quattuor primi Platonem tuentur. Quintus hoc dumtaxat ostendit non potuisse adver-
35 sarium de eo philosopho iudicium ferre, quem minime intellexit. Ultimus est, de
quo proxime dictum est.

Κεφ. β' "Οτι σχεδόν οὐδέν Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης περὶ τοῦ τὴν φύσιν βουλευέσθαι πρὸς ἀλλήλους διαφέρονται τῷ γε ἀκριβῶς σκοπούμενῳ, εἰ καὶ δοκοῦσι διαφωνεῖν.

- 2, 1 Ἡ φύσις κατ' Ἀριστοτέλη τὸν φιλόσοφον καὶ ὅλως αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἕνεκά του πάντα ποιεῖ. οὐ γὰρ διὰ τοῦτο ῥητέον αὐτὴν μὴ ἕνεκά του πάντα 5 ποιεῖν, ὅτι οὐ βουλευέται. καὶ γὰρ καὶ ἡ τέχνη μὴ βουλευομένη ὁμῶς ἕνεκά του ποιεῖ. σημεῖον δὲ ὡς ἡ τέχνη οὐ βουλευέται· εἰ γὰρ ἦν ἐν τῷ ζύλῳ ἡ τέχνη, οὐκ ἂν ἐβουλευέτο. πρὸς ταῦτα αὐτὸς τε Πλάτων πρὸ Ἀριστοτέλους καὶ οἱ Πλάτωνος αἰρεσιῶται πάντες ἕνεκά του μὲν πάντα τὴν φύσιν ποιεῖν καὶ μάλα βούλονται, μὴ βουλευομένην δέ. τοῦτο οὐ συγχωροῦσιν Ἀριστοτέλει. βου- 10 λεύεσθαι γὰρ δὴ καὶ μάλα, εἰ καὶ μὴ αὐτὴν, ἀλλὰ τὸν γε διὰ πάντων διήκοντα καὶ πᾶσιν ἐφροσῶτα νοῦν τοῖς κατὰ φύσιν γινομένοις καὶ τὴν φύσιν ἰθύνοντα καὶ τάττοντα πρὸς τὸ τέλος. εἶναι γὰρ δὴ αὐτὴν βούλεται Πλάτων οὐ τὸ πρῶτον αἴτιον, ἀλλὰ τὴν ἄμεσον μὲν, οἷαν δ' ἔχειν πρὸ αὐτῆς ἄλλην αἰτίαν, θειοτέραν τε καὶ ὑψηλοτέραν καὶ νοεράν, βουλῇ καὶ λογισμῷ πάντα ποιούσαν 15 M 177 τε καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄγουσαν, ἅτε δὴ καὶ ἐν ἑαυτῇ τοῦτο προειληφυῖαν. διχῶς γὰρ δὴ τι τῇ ἰδίᾳ ἐνεργεῖα τείνειν ἐπὶ τὸ τέλος, ἢ ὡς ἂν ἑαυτὸ ἐπὶ τὸ τέλος κινῶν ὡς ὁ ἄνθρωπος καὶ πάντα τὰ ἔχοντα λόγον, ἢ ὡς ἂν ἐπ' ἐκεῖνο ὑπ' ἄλλου κινούμενον ὡς ὑπὸ τοῦ τοξότου τὸ βέλος καὶ ὅλως πάντα τὰ ἄψυχα ὑπὸ τινος V 295^v ἔχοντος λόγον, ἃ οὐδὲ τάττουσιν οὐδὲ κινῶσιν ἑαυτὰ ἐπὶ τὸ τέλος, ἀλλ' ὑπ' ἄλ- 20 λου νοῦν ἔχοντος δηλαδὴ καὶ κινῶνται καὶ πρὸς τὸ τέλος ἰθύνονται. οἷον δὴ καὶ τὴν φύσιν εἶναι ὀργανικὸν αἴτιον οὔσαν.
- 2 Ὅπου δὴ καὶ ἡ μεγίστη τοῖν φιλοσόφῳν ἐστὶ διαφορὰ, εἰ τις ἀκριβῶς θεωροῖη. ἐν τούτοις γὰρ ὁ περὶ ἰδεῶν εἰσάγεται λόγος. οὐ τῆς φύσεως δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τέχνης βουλὴν τίθενται προηγεῖσθαι. τέλος γὰρ τι ἑαυ- 25 τῷ προθέμενον τὸν τεχνίτην εἶθ' οὕτω τὰ πρὸς ἐκεῖνο φέροντα συζητεῖν καὶ μάλισθ', ὅταν πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων τῶν πρὸς ἐκεῖνο ἀγόντων ἀναγκάζεται σκοπεῖν, διὰ τίνος ἂν αὐτῶν τάχιόν τε καὶ βέλτιον τοῦ ποθομένου ἐφίκοιτο τέλους. τοῦτο δ' οὐκ ἂν ἀπεικόντως βουλευέσθαι λέγοιτο. ἐπειδὴν γὰρ πολλὰ τῷ τεχνίτῃ ἐπίωσιν οὐ πάνυ τοι συνήθη καὶ γνώριμα, 30 ὧν ὁμῶς ἕκαστον πρὸς τὸ προκείμενον ἄγειν δύναιτο τέλος, βουλευέσθαι αὐτὸν ἀνάγκη, τί τούτων καὶ ὄντινα τρόπον αὐτῷ πρὸς ὃ βούλεται χρησιμώτερον ἔσται. κινεῖν γὰρ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὰ πρὸς τὸ τέλος, ὥσπερ τὸ τέλος M 177^v αὐτό, καὶ μάλισθ' ὅπου ἢ εἴρηται πλείω τε εἶεν. καὶ δυνατὸν ἄλλων παραλειφθέντων δι' ἄλλων ἐφικέσθαι τοῦ τέλους. διὰ ποτέρου γὰρ τούτων ἰτέον 35 αὐτῷ, ἀνάγκη βουλευέσθαι. βουλευτοῦ γὰρ τοῦ τέλους ὄντος, βουλευτὰ ὁμῶς καὶ προαιρετὰ εἶναι τὰ πρὸς τὸ τέλος, ἂν τ' ἐπὶ πράξεως, ἂν τ' ἐπὶ ποιήσεως λάβῃς. οὐδὲ διὰ τοῦτο ὑποληπτέον μὴ δεῖν τίθεσθαι βουλὴν ἐπὶ τέχνης, ὅτι ποιητικὴ, οὐ πρακτικὴ ἕξις ἐστὶ. πρᾶξιν γὰρ ποιήσεως οὐ τῷ λογίζεσθαι ἢ μὴ λογίζεσθαι, εἴτε καὶ βουλευέσθαι βούλευοι λέγειν, διαφέρειν, ἀλλὰ τῷ 40

1 *suprascr. om.* M | 26 τεχνίτην M τεχνήτην V | 29 τοῦτο . . . λέγοιτο M *add.* in marg. V in textu | 30 τεχνίτη M τεχνήτη V

contrarium plane confirmant atque persuadent. Et si quid a nobis plenius ea de re cum aliqua vi demonstrationis dici posset, libenter se auditurum ostendebat, utque id, nisi molestum esset, faceremus, rogabat vehementer. Huic nos cum morem gerere et, quantum in 5 nobis esset, gratificari studeremus, talia quaedam ex scriptis Platonis brevi libello complexi sumus.

Caput II.

Naturam alicuius rei gratia omnia agere et Aristoteles tradit et 2, 1
 veritati consentaneum est. Neque enim dicendum esset idcirco eam
 10 non alicuius gratia agere, quod sine consilio agat, quippe ars quoque,
 etsi absque consilio, omnia tamen alicuius gratia agit. Quod autem
 sine consilio agat, illud argumento est, quod, si ars in ligno esset, nullo
 consilio uteretur. Atqui Plato et qui eum secuti sunt philosophi omnes,
 nihil in prima parte ab Aristotele discrepantes, naturam similiter ponunt
 15 alicuius rei gratia omnia facere, in secunda vero parte ab Aristotele
 dissentiunt, nihil eam sine consilio facere asseverantes. Nam etsi per
 se ipsam minime natura aut consulat quicquam aut deliberet, intellectus
 tamen universus, qui rebus omnibus ex natura nascentibus insistit
 naturamque ipsam ad finem dirigit, consilio praeditus est. Neque
 20 enim naturam Plato existimat primam rerum causam esse, sed esse
 causam aliam censet natura priorem longeque nobiliorem, quae ratione
 et consilio omnia agat, ad finemque perducatur, siquidem in se ipsa finis
 quoque continet rationem. Tendit sane aliquid ad finem duobus modis
 aut propria operatione aut aliena: propria ut homo et reliqua, quae
 25 ratione pollent, aliena sicut ea, quae ad finem aliunde moventur,
 quemadmodum a sagittario sagitta dirigitur et omnino res inanimatae
 ab aliquo, quod rationis particeps sit, moventur ad finem, cum ipsae
 nulla sua facultate moveri queant, sed aliunde id beneficium nanci-
 scantur. Quo in genere natura posita est, quippe quae causa est instru-
 30 mentalis et ita moveri solet, ut mens suo consilio rationeque permoverit.

Quo quidem in loco maxima meo iudicio inter Platonem et Aristote- 2
 lem differentia est. Hinc enim perdifficilis illa et perobscura de ideis
 quaestio oritur. Nec vero naturam solum, sed etiam artem Platonici
 ponunt consilium praecedere, quippe artificem sibi finem proponere et,
 35 quae ad illum ducant, investigare. Cum autem plura ac diversa sint,
 quae ad finem perducunt, oportere artificem, quid celerius meliusque
 eo perducatur, cogitare atque discernere. Hoc vero iure consilium appellari.
 Nam cum pleraque occurrant artifici minus consueta, quorum quod-
 libet ad propositum finem perducere potest, consilium capiat oportet,
 40 quid rectius operi quoque modo accommodetur. Nec ideo existimandum
 est nullum posse in arte consilium esse, quia factivus potius quam ac-
 tivus habitus est. Neque enim actio a faciendo differt consilii ratione,

ταύτης μὲν παρὰ τὴν ποιήσιν εἶναι τι τέλος, ὡσπερ οἰκία, ἐκείνης δὲ οὐθὲν ἄλλο τέλος παρ' αὐτὴν τὴν πράξιν. καὶ τῆς μὲν εἶναι τὸ τέλος ἔργα τινὰ παρὰ τὴν χρῆσιν τε καὶ ἐνέργειαν, ἃ καὶ τῆς χρήσεώς τε καὶ ἔξεως εἶναι βελτίω. τῆς δὲ πράξεως αὐτὴν τὴν ἐνέργειάν τε καὶ χρῆσιν εἶναι τὸ τέλος. καὶ διὰ

V 296 τοῦτο ὡς τὸ τέχνης ἔργον βέλτιον ἐστὶ τῆς ἔξεως τοῦ τεχνίτου, οὕτω καὶ 5 τὴν πράξιν αὐτὴν, ἐξ ἧς πρόεισιν ἔξεως, εἶναι τιμιωτέραν. καὶ ταύτη ταῦτα διαφέρειν ἀλλήλων.

3 Εἶναι δὲ γε ὠρισμένα καὶ ἐγνωσμένα τὰ πρὸς τὸ τέχνης φέροντα τέλος λαβεῖν μὲν ἔχομεν καὶ παρὰ τοῦ Πλάτωνος, διαφέρειν δὲ ἢ ἐγνωσμένα καὶ ὠρισμένα. εἶναι γὰρ ἢ γένει ἢ εἴδει. καὶ ἃ γένει γινώσκειται, τὰ αὐτὰ εἶδει 10 ἐσθ' ὅτε ἄγνωστα εἶναι δυνατόν. εἰ μὲν οὖν τὰ γένει ἐγνωσμένα τις λάβοι, μὴ δεῖν συζητήσεως μηδὲ βουλήσ τῷ τεχνίτῃ. οἶδε γὰρ ἰατρός τις ὢν τάναντία M 178 τῶν ἐναντίων ἰάματα εἶναι. εἰ δὲ τινὰ ἀγνοοῦνται κατ' εἶδος καὶ διὰ τὴν τῶν κατὰ μέρος ἀοριστίαν ἀμφιβολία ὑπόκειται, ἐν τούτοις καὶ ζητητέον καὶ βουλευτέον εἶναι τῷ τεχνίτῃ, τί μᾶλλον ποιητέον, τίνι μᾶλλον χρηστέον, 15 καὶ πότερον τῶδε ἢ τῶδε τῷ ψυχρῷ φαρμάκῳ τὸν πυρετὸν θεραπευτέον, καὶ τίνι τῶν ὁμοίως καθαρτικῶν καθαρτέον τὸ σῶμα, ποῖα τε ὥρα καὶ μέχρι πόσου. ταῦτα γὰρ εἰ μὴ τῇ ἰδίᾳ ἀγχινοῖα, βουλή τε καὶ φρονήσῃ ὁ ἰατρός εὖροι συζητήσας τε καὶ σκεψάμενος, μάτην ἔξει τὴν τοῦ τάναντία τοῖς ἐναντίοις ἰᾶσθαι εἴδησιν ἢ τὴν τοῦ κενωτέα εἶναι τῶν σωμάτων τὰ πληθωροῦντα. 20

4 Ἐτι δὲ καὶ ἐπεὶ τέχνη ἐστίν, ὡς ἄριστα ὑπὸ Ἀριστοτέλους διδασκόμεθα, ἔξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν — περὶ ταῦτα δ' ἐστὶ καὶ τὸ βουλευέσθαι καὶ λογίζεσθαι κατ' αὐτὸν τὸν φιλόσοφον —, ἔπεται πάντως, εἴτε τις πράττοι φρονήσῃ, εἴτε τι τέχνη ποιῶν, βουλή τε χρῆσθαι καὶ τί ὠφελιμώτερον, τί βέλτιον, τί ῥᾶον ἂν γένοιτο σκοπεῖν καὶ 25 σκοποῦντα εὐρίσκειν καὶ εὐρίσκοντα ποιεῖν ἢ καὶ πράττειν. πρὸ γὰρ τῆς εὐρέσεως προηγεῖσθαι δήπου δεῖν ζήτησιν τε καὶ ἔρευναν καὶ ἐπομένως βουλήν. ἀγνοούμενον γὰρ τι, εἴτα γινωσκόμενον ἢ μαθήσῃ ἢ εὐρέσει γινώσκεσθαι. εὐρίσκεσθαι δὲ ὅλως οὐθὲν μὴ ἠγησαμένης βουλῆς καὶ ζητήσεως. V 296^v ὅλως τε ὡσπερ περὶ τὰ πρακτά, περὶ ἃ τις πολλάκις ἐνεργήσας κατώρθωσεν, 30 οὐκέτι ἀμφιβάλλει οὐδὲ βουλεύεται — ἂν δὲ τι ἕτερον νεώτερον παρεμπέσῃ, M 178^v εἰ πρακτέον καὶ ὅπως πρακτέον βουλεύεται, καὶ μετὰ τῶν φρονίμων συζητεῖ —, οὕτω κἂν τῷ ποιεῖν, ὃ τῇ τέχνῃ ἀποδιδόαμεν, ὅσα μὲν κοινότερα καὶ ἔθει χρονωτέρῳ εἰσὶ γνώριμα, περὶ ταῦτα οὐ διστάζει οὐδεὶς οὐδὲ βουλεύεται. περὶ δὲ τὰ τῇ τῶν κατὰ μέρος ἀοριστία ὑποκείμενα καὶ οὐ πάνυ ἠκριβωμένα, 35 περὶ ταῦτα καὶ ἡ βουλή καὶ ἡ ζήτησις, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἤττον εἰσὶ γνώριμα τῇ τέχνῃ.

5 Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἀριστοτέλης ὅποιασοῦν τέχνας μὴ βουλεύεσθαι βούλεται, ἀλλὰ τὰς ἀκριβεστέρας μόνον, ὧν δηλαδὴ ὠρισμένα εἰσὶ τὰ ὑποκείμενα ὡς τὰς γε μὴ τοιαύτας χρωμένας βουλή. »περὶ τὰς ἀκριβεῖς καὶ αὐτάρκεις 40

5 τεχνίτου M τεχνήτου V | 8 δὲ γε M corr. ex μέντοι | 11 λάβοι M corr. ex λάβοιεν | 12 τεχνίτη M τεχνήτη V

40 Arist. Eth. Nik. γ 5. 1112 a, 34—1112 b, 8.

sed eo quod in faciendo praeter factionem ipsam opus aliquod relinquitur, utputa domus aut aliquid huiusmodi et quidem ipsa faciendi operatione praestantius. In agendo autem nihil tale relinqui solet, sed ipsa agendi operatio finis est, atque ob eam rem quemadmodum opus 5 artis artificis sui habitu nobilior est, sic ipsa actio habitu, ex quo profluit, nobilior habetur. Ita maius inter haec discrimen asserunt oriri.

Certa autem esse et cognita, quae ad artis finem pertinent, ex Platone quoque percipi potest. Sed non parum interest, quonam modo cognita ac certa habeantur, siquidem et genere cognita esse possunt 10 et specie. Quae autem cognita genere sunt, eadem ut specie incognita sint, fieri posse intelligi potest. Quodsi genere cognita capiamus, non oportet artificem quicquam quaerere aut consultare. Novit quippe, si medicus est, contraria curanda esse contrariis. At si specie ignorantur et ratio eorum particularis anceps ac dubia est, tum consultandum 15 quaerendumque est, quid facto opus sit, quid magis expediat, quae frigidior medicina calidiori aegritudini magis conveniat, quo genere purgationis aegroti corpus purgandum sit, quo tempore, qua hora, quatenus oporteat purgare. Haec nisi medicus ingenio, consilio prudentiaque compererit, frustra norit contraria contrariis curari oportere 20 aut vitiosum humorem imprimis evacuandum esse.

Item cum ars, quemadmodum manifeste Aristoteles tradit, sit habitus cum vera ratione factivus in rebus, quae possunt aliter se habere — eisdem autem in rebus, ut idem philosophus censet consultatio etiam cogitatioque habetur —, sequitur sane, ut, sive prudentia 25 aliquid agas seu arte facias, consilium adhibendum sit et, quid utilius ac melius sit, quaerendum quaerendo, inveniendum inveniundo, agendum seu faciendum. Quippe ante inventionem esse inquisitionem oportet, deinde consilium. Incognita enim quaerendo atque inveniundo cognoscimus. Inveniri autem quicquam, nisi consilium praecesserit, non 30 potest. Atqui ut in agendo minus dubitare in his rebus solemus, in quibus saepenumero officio functi ex voluntate egerimus — si quid autem novi occurrit, ambigimus et, quid agendum sit, quaerimus atque consulimus —, sic in faciendo, quod genus operationis tribuimus arti, ea quae communiora et longo usu praecepta sunt, certiora habentur 35 nec egent consilio. Quae autem in particularem conditionem veniunt, haec a ratione regulaque discedunt, et quo minus rationi artis parent, eo magis consilium requirunt.

Nec Aristoteles quidem velle videtur quaslibet artes non consultare, sed diligentiores dumtaxat, hoc est quarum subiecta certiora sunt, 40 quasi velit significare non de omnibus artibus idem habendum esse iudicium, sed existimandum alias quidem consilio uti, alias vero non uti. Ita enim in tertio libro de moribus inquit: »In diligentibus ac sufficientibus scientiis consilium non est, utputa in scribendis litteris

τῶν ἐπιστημῶν, φησὶν ἐν τῷ τρίτῳ τῶν ἠθικῶν, οὐκ ἔστιν βουλή, οἷον περὶ γραμμαμάτων. οὐ γὰρ διστάζομεν πῶς γραπτέον· ἀλλ' ὅσα γίνεται δι' ἡμῶν, οὐχ ὡσαύτως δὲ αἰεὶ, περὶ τούτων βουλευόμεθα, οἷον περὶ τῶν κατ' ἰατρικὴν καὶ χρηματιστικὴν καὶ κυβερνητικὴν μᾶλλον ἢ γυμναστικὴν, ὅσα ἤττον διηκριβῶται, καὶ ἔτι περὶ τῶν λοιπῶν ὁμοίως, μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τὰς τέχ- 5 νας ἢ τὰς ἐπιστήμας. μᾶλλον γὰρ περὶ αὐτὰς διστάζομεν. « οὕτως οὐδ' ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀναιρεῖ τὴν βουλήν, ἐφ' ὧν μὴ πάνυ τοι ὠρισμένα τὰ ὑποκείμενα. εἰ οὖν μηδεμίαν ἔστιν εὐρεῖν τέχνην οὕτως ὠρισμένον τὸ ὑποκείμενον ἔχουσαν, ὡς μηδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπειν μηδενί, τί ἀμαρτάνει ὁ μηδεμίαν τέχνην βουλήσ ἀμοιβὴν εἶναι φάσκων; τῷ ὄντι οὐδ' ἐν τούτῳ διαφωνεῖν 10 Ἄριστοτέλη τοῦ καθηγεμόνος αὐτῷ Πλάτωνος φαίην ἄν. ἀλλὰ τὸ μὴ βουλευέσθαι τὴν τέχνην οὕτω νοῶ, ὡς ἂν εἰ εἶπεν ἐπ' ἔλαττον χρῆσθαι βουλή. ἤττον γὰρ εἰσιν ὑπὸ βουλήν, ἢ τῇ ἑαυτῶν φύσει ἢ χρήσει μᾶλλον εἰσιν ὠρισμένα.

⁶ V 297 Eἰ δὲ τινες μᾶλλον ἢ χρὴ ἀκαίρως ἐρίζοντες, οὐδεμιᾶ ὅλως βουλή χρῆσθαι M 179 τὴν τέχνην γνώμην Ἄριστοτέλους εἶναι διῆσχυριζόμενοι, ἴστωσαν, ὡς τοῖς 15 ὑφ' ἡμῶν εἰρημένοις λόγοις νικώμενοι τὰ μὲν Πλήθωνος κατ' Ἄριστοτέλους ἐγκρίνουσι, τὸ δ' Ἄριστοτέλους ἐπιχείρημα ἐκεῖνο ἀμβλύνουσι, ὅτι τὴν φύσιν ἕνεκά του ποιεῖν δείκνυσιν. οὕτω γὰρ ἐκεῖνος κατὰ τῶν ἀρνούμενων τὴν φύσιν ἕνεκά του ποιεῖν διὰ τὸ μὴ βουλευέσθαι ἐπιχειρεῖ. παραδείγματι γὰρ τῷ τῆς τέχνης δεῖξαι πειράται, ὡς εἰ καὶ μὴ βουλευέται ἢ φύσις, οὐ διὰ τοῦτο 20 ὁμῶς νομιστέον αὐτὴν μὴ ποιεῖν ἕνεκά του, εἴ γε καὶ ἡ τέχνη μὴ βουλευομένη ὁμῶς ἕνεκά του ποιεῖ.

⁷ Eἰ οὖν ἀπλῶς αὐτὴν μὴ βουλευέσθαι βούλονται δόξαν εἶναι Ἄριστοτέλους οἱ ἐναντίοι — καὶ τούτῳ μόνον τῷ λόγῳ δείκνυσιν ἐκεῖνος τὸ τῆς φύσεως ἀπροβούλευτον τῷ μηδὲ τὴν τέχνην βουλευέσθαι — ἱκανῶς ὁ ἀντιλέγων δοκεῖ τῷ 25 φάσκειν αὐτὴν βουλευέσθαι τὸν ἐκεῖνου ἀναιρεῖν λόγον. καὶ οὐ δεῖ Πλήθωνα θαυμάζειν, ὡς Θεόδωρος ἔλεγεν, μηδὲ νομίζειν αὐτὸν ἀπλῶς τὸ εἰρημένον λαβεῖν. εἰ γὰρ καὶ διὰ βραχέων, δείκνυσιν ὁμῶς ἀτεχνίαν καλῶν οὐ τέχνην τὸ γινόμενον ἄνευ βουλήσ εἴτε καὶ λογισμοῦ, τὴν πλατυτέραν ἐπεξεργασίαν σοφῷ ἀκροατῇ καταλιπῶν. τὸ γὰρ ἄνευ βουλήσ ὅποιασοῦν εἴτε τῶν ἀμέσων 30 εἴτε τῶν ἐμμέσων αἰτίων καὶ λόγου εἶναι χωρὶς. τὸ δὲ μὴ μετὰ λόγου οὐ τέχνην, ἀλλὰ ἀτεχνίαν εἶναι. » ἐγὼ γὰρ τέχνην οὐ καλῶ, δ' ἂν ἦ ἄλογον πρᾶγμα«, M 179^v ὁ ἐν Γοργίᾳ Σωκράτης φησὶν. τοιγαροῦν μετὰ λόγου τε καὶ βουλήσ θετέον τὴν τέχνην ποιεῖν, καὶ εὖ ἀποφαίνεσθαι τοὺς, εἰ μὴ παρείη βουλή, οὐδὲν ἕνεκά του ποιεῖσθαι διῆσχυριζομένους. ἔστι μέντοι βουλή φύσεως ἢ τοῦ νοῦ 35 βουλή τοῦ διὰ τῶν φυσικῶν πάντων διήκοντος. ὁ γὰρ ἀνθρώπινος καὶ ἡμέτερος λόγος μεταβατικῶς τε καὶ συζητητικῶς ἀφ' ἑτέρου ἐφ' ἕτερον προῖων V 297^v καὶ διὰ τοῦτο βουλή καλούμενος παρὰ τῷ καθόλου νῶ ἐκείνῳ καὶ τῆς φύσεως ἀρχηγῶ ὠρισμένος μὲν ἔστι καὶ πάσης ἀμφιβολίας ἐπέκεινα, οὐδὲν δ' ἤττον

9 καταλείπειν V καταλιπεῖν M | 24 ἐκεῖνος M corr. ex Ἄριστοτέλης | 37 τε καὶ συζητητικῶς M add. in margine

nulla nobis dubitatio occurrit, quemadmodum sit scribendum. In iis
 vero, quae nostra opera effici solent nec semper eodem modo contingunt,
 consultamus, ut de rebus ad medicinam spectantibus, de pecuniariis,
 de navalibus magis quam de gymnasticis, quo scilicet minus illarum
 5 ratio certa est, et de reliquis similiter. Magis autem et in artibus quam
 in scientiis, siquidem in his magis dubitamus. Sic Aristoteles cadere
 in artem consilium non negat, si ea, de qua agitur, minus certa res
 est. Quodsi nulla ars est, quae subiectum usqueadeo certum habeat,
 ut nihil in ea anceps ac dubium sit, quod tandem peccatum est, si
 10 quis nullam artem carere consilio dicat et quamquam non aequae omnes,
 aliam tamen magis, aliam minus consultare arbitretur? Equidem
 Aristotelem ne hac quidem in re dissentire a praeceptore suo Platone
 existimo. Sed quod ab eo dictum est non uti consilio, ita intelligendum
 arbitror, quasi minus uti consilio dixisset. Minus enim in consilium ea
 15 cadunt, quae sive natura sua, sive usu certiora habentur.

Quodsi qui contentionis cupidiores quam veritatis instare perti-
 naciarius voluerint eam fuisse Aristotelis sententiam, ut artem nihil con-
 silio agere existimandum sit, sciant se rationibus nostris convictos
 simul et Plethoni cedere oportere et argumentum illud Aristotelis
 20 debilitare prorsus atque infringere, quo naturam asseruit alicuius
 gratia agere. Ita enim ille adversus eos argumentatur, qui idcirco
 naturam alicuius gratia agere negarunt, quod sine consilio agat. Exemplo
 namque artis ostendere nititur naturam, tametsi absque consilio agat,
 non tamen propterea existimandum nullius causa agere, quando ne
 25 ars quidem consilio facit, et tamen alicuius causa eam facere mani-
 festum est.

Quodsi hac una ratione ab Aristotele ostenditur consilio naturam
 7 carere, satis qui artis consilium explicaverit, omnem illius rationem
 infringet. Itaque perstabit eorum sententia, qui, nisi consilium adsit, nihil
 30 alicuius causa agi censent affirmandum. Naturae igitur consilium univer-
 sae mentis consilium est. Quippe ratio, quae apud mortales ex diligenti
 rerum inquisitione consilii nomen accepit, apud mentem illam univer-
 sam naturae principem certior est, quam ut quaeri et dubitari possit.
 Verumtamen consilii, cogitationis, providentiae, curae, operae et alia
 35 huiusmodi nomina mutuata est, rationi cognata et quaestionem de
 nomine potius quam de re patitur.

Quamobrem ut summatim obiectis rationibus respondeamus, con-
 silium duplex esse dicimus: humanum alterum, cui res dubiae subiiciun-
 tur, alterum divinum, cui nihil nisi certum exploratumque subiectum
 40 est. Hoc ad theologiam pertinet, illud ad philosophum, qui eam
 philosophiae partem sectatur, quae de moribus est. Uterque autem
 in genere suo id proprie nominat usurparique aequivoce ab altero arbi-
 tratur. Ea est enim disciplinarum omnium lex de nominibus, ut eisdem

βουλή, λογισμός, πρόνοια, ἐπιμέλεια καὶ ὅσα τοιαῦτα καλεῖται τῆς τούτων διαφορᾶς ῥηματικῆς μᾶλλον ἢ πραγματικῆς οὔσης.

8 Δι' α' ἔν' ὡς ἐν βραχεῖ τὰς ἀντιθέσεις διαλύσωμεν πάσας, διττὴ ἐστὶν ἡ βουλή. ἡ μὲν γὰρ ἐστὶν ἡμῖν σύμφυτος, ἥ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν καὶ περὶ α' ἐστὶν ἀμφιβάλλειν ὑπόκειται. ἡ δὲ τις θεία καὶ τοῖς θείοις προσήκουσα, 5 ἥ τὰ ὑποκείμενά εἰσιν ὠρισμένα. ὧν περὶ θατέρας μὲν τοῦ θεολόγου, περὶ δὲ θατέρας τοῦ ἠθικοῦ φιλοσόφου ἐστὶ διαλέγεσθαι. ἐκάτερός τε τούτων ἐν τῷ οἰκείῳ γένοι κυρίως τῷ ὀνόματι τούτῳ χρώμενος, ἄτερος θάτερον ὁμωνυμίᾳ πη χρῆσθαι νομίζει. οὗτος γὰρ ἐστὶ τῶν ἐπιστημῶν περὶ τὰ ὀνόματα νόμος, ὡς τοῖς αὐτοῖς μὴ τὰς αὐτὰς διαφόρως χρῆσθαι, καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ γένοι ἐκάστην 10 ἐξουσία τινὶ συγκεχωρημένη ὀρθῶς τε καὶ κυρίως οἰεσθαι ὀνομάζειν, α' βούλοιντο πράγματα. διὸ καὶ τὴν μὲν τέχνην τινὰ μὲν ἐγνωσμένα καὶ ὠρισμένα ὑποκείμενα ἔχουσαν καὶ ὠρισμένως ἄγοντα πρὸς τὸ τέλος, τινὰ δὲ γε καὶ ἀμφίβολα καὶ ἀόριστα πρεπόντως περὶ ταῦτα βουλῇ χρῆσθαί φαμεν. τὴν γε M 180 μὴ φύσιν βουλευέσθαι, οὐκ αὐτὴν ἐκείνην, ἀλλὰ νοῦν τὸν καθόλου τὸν διὰ τῶν 15 φυσικῶν πάντων διήκοντα καὶ τῇ θεῖα ἑαυτοῦ βουλῇ πάντα ἰθύνοντα. ὁθεν δείκνυται καὶ τὴν τέχνην κυρίῳ ὀνόματι βουλῇ χρῆσθαι λέγειν ἐξεῖναι, καὶ τὴν φύσιν οὐκ ἀλόγως νομίζειν τῷ τοῦ ἐφισταμένου αὐτῇ νοῦ ἀναμαρτήτῳ καὶ ἀκριβεστάτῳ λόγῳ βουλευέσθαι, καὶ βουλήν οὐκ ἀπεικόντως τὸν γε τοιοῦτον ὀνομάζειν λόγον. 20

9 Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς πρὸς Θεόδωρον. τούτοις δ' ἐντυχῶν Γεώργιος Τραπεζούντιος ὁ Κρήτης καὶ πάλαι μὲν ὠδίνων ἡμῖν λοιδορεῖσθαι, ἐξ οὗ Θεόδωρον V 298 αὐτοῦ περὶ τέχνην λόγων προεθέμεθα, ὀργᾶ μὲν ἀντιλέγειν καὶ ἀντεῖπεν ὡς οἶεται, τῇ ἀληθείᾳ ἑαυτοῦ κατειπῶν. βουλόμενος δὲ δοκεῖν εὐλαβεῖσθαι ἡμῶν τὸ ἀξίωμα καὶ εὐσχημονέστερον ἡμῶν κατειπεῖν, προσποιεῖται ἀγνοεῖν 25 τὸν πατέρα τοῦ λόγου καὶ Θεοδώρου, ἀλλ' οὐ Βησσαρίωνος εἶναι νομίζειν τὸ γράμμα, κάκείνῳ δὴθεν ἀντιλέγει. πλάττει δὲ καὶ Ἀθανάσιον εἶναι τὸν αὐτῷ κοινωσάμενον τὰ συγγεγραμμένα, καὶ μὴ Ἡσαΐαν, ὅς μόνος αὐτὰ εἶχε. γέγραφε γὰρ ἡμῖν ἐπιστόλιόν τι, ὑπ' Ἀθανασίου λέγων αὐτὸ εἰληφέναι, ὡς δὴ ἡμῖν διαφέρον, εἰ ὁδε μᾶλλον ἢ ἐκεῖνος αὐτὸ δέδωκεν, ἢ ὡς ἂν εἰ ἐβουλό- 30 μεθα αὐτὸ λανθάνειν, ἀλλὰ μὴ πᾶσι δῆλον εἶναι, ὡς ἂν δηλαδὴ τὸν ἔλεγχον φεύγοντες, οἳ γε οὐδὲν ἄλλο οὕτως εὐχόμεθα ἢ πρῶτα μὲν μηδὲν λέγειν μηδὲ M 180^v φρονεῖν, ὅτι μὴ ἀληθὲς καὶ ψεύδους ἂν εἴη καὶ ἀνοίας ἀπηλλαγμένον, ἔπειτα καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἐν τοῖς ἡμετέροις ἐνεῖη — καὶ γὰρ ἐσμὲν ἄνθρωποι καὶ ἀγνοία, εἰ καὶ μὴ τῇ αἰσχίστῃ τε καὶ διπλῇ (ἀπειῖη γὰρ ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμᾶς φιλοῦν- 35 των τοῦτό γε τὸ δεινόν, ἡμῶν δ' ἕνεκα καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν) ἀλλὰ γε τῇ ἀπλῇ ἔνοχοι καὶ πολλὰ οἶδαμεν ἀγνοοῦντες —, μάλιστα μὲν ὑπ' ἀληθῶν ἐλέγχεσθαι φίλων ἐπιθυμοῦμεν μετ' εὐνοίας ἡμᾶς τὴν ἀλήθειαν διδασκόντων, εἰ δὲ μὴ γε καὶ ὑπ' ἐχθρῶν, οἷον αὐτὸς ἑαυτὸν προῖκα κατέστησεν μηδὲν ὑφ' ἡμῶν μὴ λόγῳ, μὴ ἔργῳ δεινὸν παθῶν. ἐκ γὰρ τῶν γε τοιούτων μάλιστα 40 ὠφελούμεθα. καὶ νῦν ἂν αὐτῷ μεγίστας ὠμολογήσαμεν χάριτας, εἴ τι ἐν τοῦ-

10 αὐτοῖς M V *add.* τὰς | 40 μὴ λόγῳ, μὴ ἔργῳ M μὴ ἔργῳ, μὴ λόγῳ V

non eadem vario modo utantur, et in suo quaeque genere quasi quodam privilegio recte ac proprie nominare videatur. Unaquaeque vero ars partim cognita certaue habet, quae fini accommodat, partim dubia et decernenda consilio. Naturam autem consultare non sua facultate
5 dicimus, sed universae mentis, quae rebus naturae omnibus insistat et suo divino consilio providentiaque gubernet. Ita fit, ut et ars consilio proprie utatur et natura non temere rationem suae mentis exquisitissimam consilii nomine probet appellari.

Haec tum ad Theodorum breviter perscripsimus. Quae ubi Georgius
10 Trapezuntius Cretensis legit, ut odium, quod in nos iam diu, hoc est ab eo tempore, quo ei Theodorum in doctrina praeponendum censuimus, parturierat, aliquando pareret, adversus ea scripsit. Sed ut velle personae nostrae parcere videretur nosque honestius impeteret, finxit se ignorare, quisnam eius libelli auctor esset, et Theodori, non Bessarionis
15 disputationem hanc esse, seque Theodoro contradicere simulavit. Ostendit praeterea Athanasium fuisse, qui haec scripta ei tradiderat, cum tamen Hesaias, non Athanasius fuisset. Solus enim Hesaias ea scripta a nobis habuerat. Hic tamen, quasi nostra interesset, a quo ea accepisset, epistolam ad nos scripsit, qua oblatum sibi ab Athanasio
20 fuisse opusculum significavit. Equidem neque, a quo datum sit, requiro neque latere, quae scripsi, cupio. Quin potius nihil tantopere desidero, quam ut primo nihil nisi recte et loquar et sentiam, tum si quid erro — homo enim sum nec innocentiam cum deo immortali communem habeo —, error meus non modo ab homine amico benigne corrigatur,
25 sed etiam ab inimico, qualem se Georgius sua certe, non mea culpa constituit. Dummodo enim fructum, quem cupio, percipiam, nihil mea interesse existimo, amicusne an inimicus sit, qui me emendat et corrigit. Et quidem Georgio nunc magnas agerem gratias, si nostra arguens scripta, ipse aliquid recte diceret, ex quo fructum capere aliquem
30 possem. Perlibenter enim eos audio, qui melius quam ego intelligunt, talesque esse plerosque non diffiteor. Verum hic certe non ratione aliqua, sed iniqua animi perturbatione commotus ita docet ac disputat, ut si se ipsum posset intelligere, puderet profecto hominem ac suo ipsius iudicio condemnatus discederet.

35

Caput III.

Iam vero quid scribat, quove modo reprehendat et disputet, 3, 1 quaeso parumper audite.

»Petiisti a me, inquit, amice Hesaia, ut breviter ad te scriberem, quo modo tueri quispiam Aristotelem possit, ubi contradicere sibi
40 ipsi videtur. Cum enim in libro, quem de rebus naturalibus scripsit, artem negasset consilio agere, quae facit, alibi eandem asseruit habitum

τοῖς τοῖς λόγοις σοφόν, εἴ τι χρήσιμον, εἴ τι ὠφέλιμον εἴρηκεν. ἤδιστα γὰρ τῶν γέ τι βέλτιον εἰδότες — εἰσὶ δ' οὐκ ὀλίγοι — ἀκούομεν. νῦν δὲ πάθει κεκινημένος ἐπὶ πολλοῖς, ὧν εἶπεν, βέλτιον ἂν σκεψάμενος αἰσχυνθεῖη, ὡς ὄραν ἔξεστιν.

Κεφ. γ' < Γεώργιος Τραπεζούντιος Ἡσαῖα τῷ Κυπρίῳ. >

5

3, 1
V 298^v

» Ἡιτήσω, ὦ φίλε Ἡσαῖα, γράψαι σοι ὡς οἶόν τε διὰ βραχέων, πόθεν Ἀριστοτέλει τις συμμαχήσει φανερώς περιπίπτοντι ἑαυτῷ. ἐν μὲν γὰρ τῇ φυσικῇ φησι τὴν τέχνην οὐ βουλευέσθαι, ἐν ἄλλοις δὲ ἔξιν μετὰ λόγου εἶναι τὴν τέχνην.

B 227 καὶ ἄλλα δὲ παρ' ἄλλων ἀκούσαι καὶ ἀναγνῶναι προσετίθει, ἐξ ὧν καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην βουλευέσθαι κατ' ἀνάγκην οἶει δεῖν, οἶον ὅτι καὶ ἡ φύ- 10
σις καὶ ἡ τέχνη ἕνεκά του ποιεῖ. τὰ δὲ ἕνεκά του ποιῶντα λογισμῶ καὶ λόγῳ ποιεῖ. ταῦτα δὲ πάντα βουλευέσθαι. καὶ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα ἐκεῖνοι.

M 181 ἐγὼ δὲ θαυμάζω τῆς σοφίας. τοὺς οὕτως, οὐκ οἶδα, εἴτε φιλοσοφοῦντας χρῆ λέγειν εἴτε φιλοσοφοῦντας. ἔδει γὰρ αὐτοὺς λαβεῖν πρότερον, τί ἐστὶ τὸ βου-
λεύεσθαι, καὶ περὶ τίνων, καὶ τί διαφέρει λόγου καὶ τοῦ ἕνεκά του. οὐδὲ γὰρ 15
πᾶν τὸ ἕνεκά του ποιῶν βουλευέται. ἀλλὰ πᾶν τὸ βουλευόμενον ἕνεκά του βου-
λεύεται. οὐδὲ πᾶν τὸ λόγῳ γινόμενον ἕνεκά του γίνεται. ἀλλὰ πᾶν τὸ τοιοῦτο
λόγῳ γίνεται. ὁ γὰρ λόγος οὐκ εἰς τὸ τελικὸν αἴτιον μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ
εἰδικὸν καὶ ὑλικὸν ἀναφέρεται. ὥστ' ἐπὶ πλέον τὸ μὲν ἕνεκά του τοῦ βουλευέ-
σθαι, τοῦ δ' ἕνεκά του ὁ λόγος. 20

2 Καλῶς οὖν συλλογίζονται λόγῳ προῖέναι τὴν φύσιν, ὅτι ἕνεκά του. ἀμαθῶς δὲ καὶ βουλευέσθαι ἐκ τούτων τὴν φύσιν συνάγουσιν. ἀμαθέστερον δὲ καὶ περιπίπτειν ἑαυτῷ Ἀριστοτέλη νομίζουσιν. εἶωθε γὰρ Ἀριστοτέλης οὕτω καταχρησθῆναι τοῖς φανεροῖς, καὶ ἐστὶν ἐν αὐτῷ εὐρεῖν τάναντία περὶ τοῦ αὐτοῦ, οἶον ὅτι θερμὸς ὁ ἀήρ, καὶ πάλιν ὅτι ψυχρὸς. ἐστὶ δὲ κούφου λίαν τὸ οἶεσθαι 25

B 217^v ἄμφω ταῦτα ἐνεῖναι τῷ ἀέρι τὸν Ἀριστοτέλη δοξάσαι. ἀλλ' ὡς εἴρηται, κατα-
χρηῖται τοῖς φανεροῖς ὡς ἐν ὑποθέσει λαμβάνων.

3 Ἔτι ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ ψυχῆς χωριστὸν εἶναι τὸν νοῦν εἰπὼν ἐπιφέρει·
» οὐ μεμνήμεθα δέ, ὅτι ὁ μὲν ἀπαθής ἐστίν, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός,
οὐ χωρὶς οὐδὲν νοεῖ. » ἀντιλέγειν γὰρ ἑαυτῷ δοκεῖ διὰ τῆς ἀντιφάσεως εἰς 30

V 299 ὑψηλότερον τοὺς νουνεχεῖς καὶ εὐγνώμονας ἀνάγων ἀκροατάς. ὅτι δ' οὕτω
ταῦτ' ἔχει, δῆλον. εἰ γὰρ οὐδὲν νοεῖ χωρὶς τοῦ παθητικοῦ νοῦ, ἦτοι τῆς φαν-
τασίας, πῶς μένει νοῦς φθαρείσης τῆς φαντασίας; βούλεται οὖν λέγειν, ὅτι
νοεῖ μὲν, ἐπειδὴ νοῦς, ἀλλ' οὐ διὰ τῆς φαντασίας οὐδ' ἐκ τῶν ἔξω κινούμενος

M 181^v ἢ ἐκ τῶν ἐναποκειμένων τῇ φανταστικῇ μνήμῃ διανοούμενος, ἀλλ' ὑψηλό- 35

B = Vat. gr. 1098 fol. 216^v—219^r

9 ἀκούσαι M V B *add.* τε | 12 καὶ ταῦτα M V ἀλλὰ ταῦτα B | 16/17 ἀλλὰ . . .
βουλευέται M V] B *om.* | 17 τὸ τοιοῦτο M V τῷ τοιοῦτῳ B | 19 ἐπὶ πλέον M V
ἐπὶ πλέον B | 22 ἐκ τούτων M V] B *om.* | 25 κούφου M V κοῦφον B | λίαν M V
τὸ λίαν B | 28 ἐν τῷ τρίτῳ M V] B *om.* ἐν | νοῦν M V] B *om.* | εἰπὼν M V
εἰπεῖν B

29 Arist. De Anima γ 5. 430 a, 23—25.

esse cum ratione factivum. Addidisti etiam te pleraque alia audivisse ab aliis, quibus tam artem quam naturam consultare existimas, quod scilicet natura et ars alicuius gratia agere solent. Quae vero alicuius gratia agunt, cogitatione rationeque agant, oportet. Quo in genere
 5 consilium contineri certum est. Haec et alia huiusmodi illi. Ego vero sapientiam illorum hominum admiror, quos nescio an philosophos potius quam philotenebras appellare debeam. Proponere enim debebant, quid sibi consultare, et de quibus consilium habeatur, quidve differat a ratione et fine, cuius causa agitur. Non enim omne, quod ali-
 10 cuius causa agit, consultat, sed omne quod consultat, alicuius causa agit. Nec omne, quod ratione fit, alicuius causa fit, sed omne, quod alicuius causa fit, ratione fit. Ratio enim non solum ad causam finalem, sed etiam ad formalem et materialem refertur. Itaque amplius est alicuius causa fieri quam consultare, et ratione fieri quam alicuius
 15 causa fieri.

Recte igitur ratiocinantur naturam agere ratione. Nam alicuius
 causa agit. Sed falso ex his colligunt consultare naturam. Longe autem magis per ignorantiam peccant, cum Aristotelem sibi ipsi contradicere arbitrantur. Solet enim Aristoteles sic abuti rebus manifestis,
 20 licetque apud eum contraria eadem de re reperire, ut aërem esse calidum et rursus frigidum. Levissimi quippe hominis esset existimare Aristotelem haec simul esse in aëre censuisse. Sed, quod modo dixi, manifestis abutitur quasi per suppositionem.

Iam tertio libro de anima, cum intellectum separabilem esse
 25 dixisset, haec subdit. »Sed non meminimus, quoniam hic impassibilis est. Passibilis autem intellectus corruptibilis est, sine quo nihil intelligit.« Contradicere enim sibi videtur, cum ita ad altiora reducit auditores prudentes et iustos. Quod ita esse facile patet. Nam si nihil intelligit sine passibili intellectu, hoc est phantasia, quo modo
 30 maneat intellectus phantasia sublata? Significat igitur intelligere quidem intellectum, quoniam intellectus est, sed non per phantasiam nec per exteriora motum aut per ea, quae in phantastica memoria deposita sunt, intelligentem, sed modo altiore perfectioreque. Quod ne intelligere quidem dicendum est nisi aequivoce. Hoc igitur modo in physicis
 35 quoque locutus est. Cum enim naturam ostendere vellet non consultare, quamvis alicuius causa faciat, ne cui forte indocto mirum videretur alicuius causa agere, quod non consultat, accepit artem non consultare. Non autem id simpliciter accepit. Noverat enim artem consultare. Quae res caeco quoque, ut aiunt, manifesta est. »Sed si in ligno, inquit,
 40 esset, non consultaret.« Quamobrem certum est, ut cum in ligno non sit, consultet. Nam si, cum in ligno sit, haud consultare artem asserimus, sequitur porro, ut, cum in ligno non sit, consultare eam fateamur. Illud igitur sumit, non hoc, et naturam virtuti artificiosae, innatae,